

სახელმწიფო გადასახადების შეკრების ორგანიზების საკითხისათვის XVIII საუკუნის II ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოში

ქართლ-კახეთის სამეფოს მმართველობის გადახალისებისათვის ერეკლე II-მ მნიშვნელოვანი ღონისძიებები გაატარა. ცვლილება შეეხო სახელმწიფო საგადასახადო სისტემასაც. ცალკე დარგად ჩამოყალიბდა სახელმწიფო შემოსავლები. შეიქმნა „საფინანსო უწყება“, რომელიც კოლეგიალურ პრინციპს დაეფუძნა. მასში გაერთიანდნენ სახლთუხუცესები, მდივნები და თბილისის მელიქ-მამასახლისი [8, 532]. ქალაქებიდან, ვაჭრობა-ხელოსნობიდან და მანუფაქტურებიდან სახელმწიფო შემოსავლების შეკრება ქალაქების მოურავების, მელიქ-მამასახლისების და მოიჯარადრეების საშუალებით ხდებოდა. ეს საკითხი მეტნაკლებად შესწავლილია და ჩვენ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ.

ამჯერად ჩვენ შევეხებით XVIII ს-ის II ნახევარში სახასო, სათავადო თუ საეკლესიო ყმა-გლეხთა გადასახადების (ძირითადად ნატურალური) შეკრების ორგანიზების საკითხს. ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა განვსაზღვროთ თუ რა მდგომარეობა იყო ამ მხრივ სათავადოებში.

ეს საკითხი თითქმის შეუსწავლელია. სათავადოთა სისტემის მკვლევარები საკითხს ეხებიან ნაწილობრივ, მათთვის საინტერესო კუთხით და ამომწურავი კვლევა არ გაგვაჩნია. აკადემიკოსი ნ. ბერძენიშვილი წერდა: „მრავალ ბატონს შეუვალლობის უფლება მოუპოვებია, ესე იგი, მეფეს ასეთი ბატონის ყმები ყოველგვარი სამეფო გადასახადებისგან გაუთავისუფლებია“ [2, 302]. დ. გვრიტიშვილი, გ. ჯამბურია, მ. ქიქოძე [იხ 3; 14; 12] და სხვა სათავადოთა მკვლევარები აღნიშნავენ, რომ თავადები სარგებლობდნენ საგადასახადო შეუვალობით, რაც ერთის მხრივ გამოიხატებოდა სათავადოების გადასახადებისგან ნაწილობრივ გათავისუფლებაში, ხოლო მეორეს მხრივ სათავადოს საგადასახადო შეუვალობას იმაში ხედავდნენ, რომ თავადები თვითონ უნაწილებდნენ თავიანთ ყმებს სამეფო გა-

დასახადებს და თავადვე კრებდნენ მას [9, 181-182] – „სახელმწიფო ხარჯის.... ორგანიზაციას თავადი თავისი მოხელეების საშუალებით ახდენდა [13, 206]. აღნიშნული მკვლევარები XVIII საუკუნის II ნახევარში ამ სფეროში მომხდარ არანაირ ცვლილებებზე არ მიუთითებდნენ.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხს შეეხო გ. აკოფაშვილი თავის სტატიაში: „სასარდლოების შესახებ ქართლ-კახეთის სამეფოში“. მიუხედავად იმისა, რომ ავტორისათვის საგადასახადო სისტემის კვლევა მთავარ საკითხს არ წარმოადგენდა, მან არსებითად სწორად განსაზღვრა, რომ XVIII საუკუნის II ნახევარში გადასახადების განერა თუ აკრეფა სადროშოების სარდლების მოვალეობას აღარ შეადგენდა და ამ საქმეს მეფის სპეციალური მოხელეები აწარმოებდნენ [1, 353].

იმისათვის, რომ ნათელი წარმოდგენა შევიქმნათ XVIII საუკუნის II ნახევრის ქართლ-კახეთის სამეფოს საგადასახადო სისტემის შესახებ და წარმოვაჩინოთ წინა პერიოდთან შედარებით მრავალი ცვლილება, საჭიროა ამ სფეროში განვსაზღვროთ XVIII საუკუნის II ნახევრამდელი მდგომარეობა.

XVII საუკუნესა და XVIII საუკუნის I ნახევარში ქართლის სამეფო წარმოადგენდა სათავადოების კრებულს. სათავადოები სარგებლობდნენ სასამართლო-ადმინისტრაციული შეუვალობით. ვინრო ფეოდალური ინტერესები შინააშლილობის მიზეზი ხდებოდა, რასაც სუსტი სამეფო ხელისუფლება ხშირად ვერ უწევდა კონტროლს. ამას ემატებოდა საგარეო მტრის მუდმივი შემოსევები. ამ დროს მოიშალა მრავალი კანონით დადგენილი ნორმა. ცხადია სახელმწიფო გადასახადების შეგროვებაც არ იქნებოდა სტაბილური. მდგომარეობის გამოსწორება სცადა ვახტანგ VI-მ. „დასტურლამალმა“ განსაზღვრა მოხელეთა უფლება-მოვალეობანი და ქვეყნის ადმინისტრირების მრავალი საკითხი. ვახტანგ VI შეეხო სახელმწიფო გადასახადებსაც. მან სცადა საგადასახადო სისტემის მონესრიგება და ნორმატიული აქტით განსაზღვრა გადასახადების გადახდის რაოდენობა, დრო და განრიგი.

„დასტურლამალის“ მეცამეტე კარი ეხება სახელმწიფო გადასახადებს: „კოდისპურს, სთველს, საბალახეს, პირის თავს და სახასო პურს“. ამავე კარის ოცდამეხუთე პარაგრაფში საუბარია „მეკოდისპურის რიგზე“. განსაზღვრულია, რომ მეკოდისპურეები ვალდებული იყვნენ მკათათვიდან გოირგობისთვემდე უზრუნველყოთ გადასახადების შეგროვება და ამბადარისათვის ჩაბარება. [11, 519-525].

ერთი შეხედვით აქ თითქოს ყველაფელი მარტივია. გადასახადს აგროვებს სახელმწიფო მოხელე. ესე იგი ეს სისტემა ცენტრალიზებულია. თუმცა, კანონმდებელი იმავე თავში უთითებს, რომ აღნიშნული ნორმა ეხება „ჩვენის მოსავლის შემოტანას“, ანუ სახასო მამულებს, ხოლო ქართლის სათავადო ნაწილში გადასახადების შეკრებას „დასტურლამალის“ მეთხუთმეტე კარი ეხება.

მეთხუთმეტე კარის სათაური მცირე განსხვავებით იმეორებს მეცამეტე კარის სათაურის ტექსტს – „კოდის პურის, საბალახეს, პირისთავი და სამასპინძლო თუ სად როგორ შეეწერების.“ აღნიშნულ კარს ეთმობა პარაგრაფები ორმოცდამეთხუთმეტედან სამოცდამეხუთმდე.

ორმოცდამეთხუთმეტე პარაგრაფი საამილახვროს გამოკლებით დანარჩენ ზემო ქართლის გამოსაღებს ეხება. აქ 601 გამოსაღები. „დასტურლამალში“ აღნიშნულია, რომ „ეს კოდისპური და ბზე გორს უნდა ჩამოიტანონ“. მესამოცე პარაგრაფი საამილახვროს კოდის პურს ეხება: „საამილახვროსი არის, გამომღები ქათმით – ორას ოთხი. ესენი საბალახოს თარხან არიან. სხვა გამოსაღები, როგორც ზევით წერია, ისრე ყოველიფერი უნდა გამოიღონ (იგულისხმება სამასპინძლო, ნახირისთავი, პირისთავი), კოდისპურის ჩამოტანა, ზოგს გორსა სძეს და ზოგს ქალაქსა“.

სამოცდამეერთე პარაგრაფი ქსნის ერისთავის მამულის გამოსაღებს ეხება: „ქსნის ერისთავის ყმა-გამომღები და თარხანი ას ორმოცდარვა. ამისი თარხანი ორმოცდათოთხმეტი, გამომღები ორმოცდათოთხმეტი ქათმით (ნუსხაში აშკარად შეცდომია, სხვა ვერსიაში ოთხმოცდა თოთხმეტი გამომღებია), სხვა გამოსაღები საბალახე თუ რაც რამ ფერი როგორც ზემო ქართლის სძეს ისე ამას.

საამილახვროს და საერისთავოს კოდისპურის გამომღები კომლის ჯუმალი ორას ოთხმოცდათექვსმეტი... გორის ზვრის სარი საკომლო სამოცი. საკომლოზედ სარი კონა.

ქსნის ხეველთა ულუფა: როდესაც ბატონი სალაშქროდ ნაბრძანდება – კვირაში ხარი-1, ცხვარი-2, მარილი ლიტრა 10, ღვინო საპალნე 2, ფქვილი საპალნე 2. ასევე არაგვის ერისთავის კაცებსა აქვთ აგრეთვე ავალიშვილის კაცებს, სადგრელებს აქვთ“.

სამოცდამეორე პარაგრაფი ეხება სამუხრანოს კოდის პურს: „მუხრანის არის საკომლო ას ოთხმოცი. ამისი თარხანი სამოცდათოთხმეტი. გამომღები ქათმით ასს ექვსი. სხვა გამომღები როგორც ზემო ქართლზე სწერია, ისრე ამათ გამოიღონ. ჩამოტანა ქალაქს აძესთ“.

სამოცდამესამე პარაგრაფი საციციანოს გადასახადებს განსაზღვრავს – „საციციანოს გამომღები 727, ამის თარხანი 6, ბატონიშვილსა 126, დარჩა გამომღები ქათმით 601. ამისგან გორს უნდა მოიტანონ საკომლო 240, ქალაქს უნდა ჩამოიტანონ ქათმით საკომლო. სხვა გამოსაღები, როგორც ზემოთ სწერია, ისრე ძესთ“.

სამოცდამეთხე პარაგრაფი „საბარათიანოს კოდის პურსა“: „საბარათაშვილოს არის საკომლო 910, ყაფლანიშვილისა საკომლო 300, იქნა 1210, ამისი თარხანი და აყრილი 230, გამომღები 980; აგრეთვე ქათამი. სხვა გამოსაღები, როგორც სხვა დაგვიწერია, ისრე....“ [11, 526-530].

„დასტურლამალის“ ტექსტიდან ჩანს, რომ სახელმწიფო გადასახადების შეგროვება ცენტრალიზებულია მხოლოდ სახასო მამულებში. სათავადოებში კი განსხვავებული მდგომარეობაა. თუ სახასო მამულებში მეკოდისპურენი აგროვებენ გამოსაღებს, სათავადოთა სახელმწიფო გადასახადის შემგროვებელს „დასტურლამალი“ არ ცნობს. სამაგიეროდ ყველა სათავადოს „კოდისპურის ჩამოტანა სძეს.“ ანუ თავადი თავად აგროვებდა გადასახადებს და შემდეგ მოჰქონდა მეფის კარზე. „დასტურლამალში“ მეფემ განსაზღვრა მხოლოდ სათავადოთა გადასახადების რაობა და რაოდენობა. ეს ფაქტები კიდევ უფრო ამაგრებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში არსებულ მოსაზრებას, რომ გადასახადები სათავადოებზე გაუნანილებლად მოდიოდა და თავადები თავის სურვილისამებრ თვითონვე ანანილებდნენ მცხოვრებლებზე [3, 224-225]. ამრიგად, ამჟამად ჩანს, რომ სახელმწიფო გადასახადების შეკრება დეცენტრალიზებულია – ანუ თავადი თვითონ იყო პასუხისმგებელი გადასახადების შეკრებაზე.

სულ სხვა საკითხია სათავადოების მიერ შეწერილი გადასახადების რაოდენობა. ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ ქართლის მხოლოდ დიდ სათავადოებზე, რადგან „დასტურლამალი“ გარკვევით მათ ეხება. საამილახოროს, ქსნის საერისთავოს, არაგვის საერისთავოს, საციციანოს, სამუხრანბატონოს და საყაფლანიშვილოს მხოლოდ 1200-1300 კომლი იხდიდა სახელმწიფო გადასახადს, მაშინ როდესაც მხოლოდ საყაფლანიშვილოში, 1721 წლის აღწერის დავთრებით, 1100 კომლზე მეტი გამომღები ყმა-გლეხი ცხოვრობდა [5, 138-156]. ხოლო ყველა ამ სათავადოში იმ დროს სულ მცირე 10-12 ათასი კომლი უნდა ყოფილიყო. გამოდის, რომ ამ სათავადოებში მცხოვრები ყმა-გლეხთა მხოლოდ მეთათედი იხდიდა გადასახადს, დანარჩენი ნაწილი კი ცხადია გათავისუფლებული იყო ამ ვალდებულებისგან. არაგვის ერისთავის მამული კი თითქმის სრული შეუვალლობით სარ-

გებლობდა. გადასახადის ნაწილობრივ გადახდა სათავადოებისათვის „საგადასახადო იმუნიტეტის“ მეორე ფორმა იყო. დიფერენციაცია ჩანს, ასევე დიდ სათავადოთა შორისაც. „დასტურლამალი“ საციციანოს აკისრებს 601 გამომღების სანილოს გადახდას. ხოლო, ქსნის საერისთავოში 94, საამილახვროში 204, საყაფლანიშვილოში 300-ზე ნაკლები კომლი იხდიდა გადასახადს. მაშინ, როდესაც, საციციანო არც ერთ მათგანს არ აღემატებოდა. ჩანს, საციციანო, რომელიც ამ დროს ორ ნაწილად იყო გაყოფილი, შედარებით არაპრივილეგირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდა თავისი ძლიერების პერყვის (გაყოფის) გამო და სხვა სათავადოებზე მეტ გადასახადს იხდიდა. ასეთი სურათი იშლება აღნიშნულ ეპოქაში სახელმწიფო გამოსაღების მოკრეფის მხრივ.

XVIII საუკუნის II ნახევარში ერეკლე II-მ ქართლ-კახეთის სამეფოს მმართველობაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეიტანა. ამ დროს საგრძნობლად გაიზარდა სამოხელეო შტატები. თუ წარსულში მრავალი თავადი ნომინალურად ფლობდა სახელოს და თავის ფუნქციის მიუხედავად საკუთარ სათავადოში იჯდა, ამ პერიოდში ხდება მოხელეთა კონცენტრაცია სამეფო კარის გარშემო. მათი შენახვა და ულუფა-ჯამაგირით გასტუმრება, ცხადია სამეფოს ხარჯებს მნიშვნელოვნად ზრდიდა. ქართლ-კახეთის სამეფოში ხშირი იყო დაქირავებული ჯარის მონვევის ფაქტები. პარალელურად შეიქმნა საარტილერიო პოლკი და ა.შ. შექმნილ ვითარებაში სამეფო კარი ცხადია საგადასახადო სისტემის არსებულ მოდელს ველარ შეურიგდებოდა და გაატარებდა ღონისძიებებს მისი ცენტრალიზაციის მიზნით.

XVIII საუკუნის II ნახევარში ერეკლე II-მ ქვეყნის აღწერის ერთპიროვნული ფუნქცია ჩამოართვა სარდლებს და ის ცენტრალური ხელისუფლების პრეროგატივად აქცია. ვფიქრობთ, ეს ფაქტი იყო ერთი უმნიშვნელოვანესი მოვლენა საგადასახადო სისტემის ცენტრალიზაციისათვის. ამავე პერიოდში ტრადიციულ სახელმწიფო გადასახადებს დაემატა ე.წ. „არაჩვეულებრივი“ გადასახადები (როგორიც იყო „სალეკო“ – ლეკთა ჯარის დასაქირავებლად, „სარუსო“ – რუსეთის ჯარის შესანახად და სხვა). ამ გადასახადებს, რომ სახასო გლეხებთან ერთად, სათავადო გლეხებიც შელავათების გარეშე იხდიდნენ ეს დასტურდება დოკუმენტურად. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის Hd ფონდის საბუთი № 666 შემდეგი შინაარსისაა: „ქ. ლ[მერ]თ[მა]ნ ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მისცეს ფალავანდიშვილს გოგიას და ზურაბს. მერე ხუთი კომლი ვაცი მყავს. ერთი კაცი ნა-

თათრალი არის და ტყვეობიდან მოსული არის და გლახ არის, რომ არაფერი არა აქვს რა, და იმის მაგიერ ოთხი წელიწადია მე ვაძლევ ხარჯს. იმას რომ შეძლება არა აქვს. და ოთხი კომლი კაცი სხვა არის, თუმცა ისინიც ღარიბები არიან, მაგრამ თქვენს სამსახურზედ ხმას არ ამოვალეობინებთ ხოლმე. ახლა ექვსის კომლი კაცის სალეკოს მთხოვენ და მანუხებენ თუ ამ ხუთ კომლს კაცს გარდა მე კაცი მყანდეს თქვენი რისხვა მომცეს. წყალობას გთხოვთ, მე რაცა მყავს იმაზედ მეტი არ გამომერთვას“. არზას ახლავს ერეკლე მეორის ოქმი: „იოსებ მდივანო მელ[იქ]ო ავეტიქა და ყალფა[?] ბაღდასარ ესენი ასე რო ჩივიან თუ ამათი მოხსენებული მართალია და ამაზე მეტი კაცი არ [ჰყავს და] რას ემართლებით. მეტს ნულარ ანერთ, რაც ყვანდესთ იმათ შეანერეთ. დეკემბრის [კ]“ [17] ამ საბუთიდან ჩანს, რომ ყველა სახის სახელმწიფო გადასახადს, მათ შორის „სალეკოსაც“, იხდის თავადის ყმები. საბუთიდანვე ჩანს, რომ გადასახადი შეენერებათ მოსახლეობას კომლობრივად. არზის მიხედვით ვერ კონკრეტდება, თუმცა კონტექსტიდან ჩანს, რომ გადასახადის აკრეფა და მეფისათვის მირთმევა არა თვადს „სძეს“, არამედ მას აგროვებს მოხელე. თუმცა გარკვეული პასუხისმგებლობა თავადსაც ეკისრებოდა.

ანალოგიური დასკვნები შეიძლება გამოვიტანოთ სოლომონ მეითარის ერეკლე II-სადმი მირთმეული არზიდან: „ქ. ლ[მერ]თ[მან] ბედნიერის ხელმწიფის ჭირი მოსცეს თქვენს მეითარს სოლომონს. მერე ამასა მოვახსენებ მათს სიმაღლეს: წრეულ ჩემი ორი კომლიანი კაცნი ფაფაკერაშვილები სიღნაღს ჩავიდნენ: ცოლშვილი აქ გაყარეს და თითონ იქ გახლავან. აქ ხარჯს იმათ მაგიერ სხვას გთხოვენ. გევედრები, ერთი ოქმი მიბოძოთ მოურავზედ, რომ მებოძოს. ერთს აქა ყამთ ცოლშვილი და ერთმა იქ შეირთო. ჩემი სამკვიდრო ყმანი გახლავან და თუ სიტყვა აქვს ვისმე, თქვენს სასამართლოში მელაპარაკოს. იანვრის ბ. ქ.კს. უოთ“ [4, 158]. ამ საბუთით მებატონე თავის ყმების დაბრუნებას ითხოვდა, ჩვენთვის საინტერესო კი ის ფაქტია, რომ გადასახადის გაწერა ხდებოდა არა სათავადოზე, არამედ თითოეულ კომლზე. ამ მოსაზრებას პირდაპირ ეხმაურება 1771 წელს გაცემული საბუთი. დოკუმენტი წარმოადგენს არზას ქსნის ერისთავების ყმების გადასახადების გაწერის თაობაზე. არზას ახლავს ერეკლე II-ს ოქმი: „ქ. ბატონო სახლთუხუცესო დავით და მდივნებო! მერე ქსნის ერისთავის მთის კაცთ, რომელთაც კოდის პური წინაპართ ჩვენის პაპების დროს არ ზდებიან, უდებს არც ახლა ჩვენა ვთხოვთ. და რომელიც ვაკის კაცთ კოდისპური ზდებიან იმათ უნდა მოგვცენ. მთის კაცს გარდა რაც დღეს ყმა ჰყავთ, რომელსაც ალაგს კოდისპური ზდებიან, ეს გლეხი კაცი აღრიცხეთ და კომლზე კოდის-

პური, როგორც ქართლში სხვას შეანეროთ, ისე ამათ ყმას შეანერეთ. აღინერა ოკდომბერს ქორონიკოს უნთ. ახლა რომ გაყრის ლაპარაკი ჰქონდათ, ამათ დავთარი ხომ დაინერა და მდივნებს აქეთ. მთას გარდა იმაზე უნდა შესწერდესთ“ [10, 192-193]. დოკუმენტში ნათლად არის მითითებული, რომ გადასახადი გაინერებოდა კონკრეტულ პირზე და არა სათავადოზე. ასეთი შინაარსის დოკუმენტები მრავლადაა ჩვენს არქივებში დაცული.

რაც შეეხება გადასახადების შეკრების ორგანიზებას, აქაც განსხვავებული სურათია. 1802 წლის ქართლისათვის შეწერილი სახელმწიფო პურის გადასახადის – სურსათის – დავთარში არის ქართლ-კახეთის სამეფოს ყოფილი მდივანის ეგნატე თუმანიშვილის მინაწერი: „საქართველოში საზოგადო მცხოვრებელთ ყოველ წლივ განწესებული კომლზედ სამი კოდი სურსათი შეეწერებოდათ, ორი წილი პურისა, მესამედი ქერი; ოცდაორ სტილიანი ლიტრით გამოართმევდნენ და იასაულებს, სადაც მიტანის ბრძანება ექნებოდათ, იქ მიატანინებდნენ და სამეფო ხაზინაში დაიდებოდა. ყველას ამრიგათ ეთხოვებოდათ, როგორადაც სწერია“. მართალია, იმ წლებში ფაქტიურად ჩაიშალა გენერალ ლაზარევის ხელმძღვანელობით გადასახადების აკრეფის საქმე, თუმცა ეს დავთარი მაინც მნიშვნელოვანია. დავთრიდან, ისევე როგორც თუმანიშვილის განმარტებიდან ჩანს, რომ გადასახადს იხდიდა სამეფო, სათავადო თუ საეკლესიო ყმები. დავთრიდან, მისი ნაკლოვანების მიუხედავად, ირკვევა, რომ სათავადოებში „დასტურლამალის“ განსაზღვრული გადამხდელთა რაოდენობა აშკარად მომატებულია [15, 132-155]. რაც შეეხება გადასახადების შეკრების ორგანიზებას, ამ მხრივ აღნიშნული საბუთი კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია. ეგნატე თუმანიშვილი ნათლად განმარტავს თუ ვინ კრებდა გადასახადებს (ამ შემთხვევაში კოდის პურს) – „... ოცდაორ სტილიანი ლიტრით გამოართმევდნენ და იასაულებს საცა მიტანის ბრძანება ექნებოდათ, იქ მიატანინებდნენ.“ დოკუმენტი აშკარად უთითებს, რომ გადასახადის შეკრება სამეფოს მოხელეებს – იასაულებს – ევალებოდათ.

სახელმწიფო გამოსაღების შეკრების ორგანიზებას რომ მართლაც ცენტრალური ხელისუფლების მიერ, სპეციალურად ამ საქმისათვის, დანიშნული მოხელეები ანარმოებდნენ და არა სათავადო სახლის უფროსები, ეს კარგად ჩანს თავად ზაალ ორბელიანის პავლე ციციანოვისადმი მირთმეულ მოხსენებიდან: „საქართუჭლოს სურსათი სულ მე უნდა ამეკრიფა და ამბადარისათვის მიმებარებინა მთის და ბარისა. ნიადაგ წელიწადს ექვსასი ხარვარი დაინერებოდა, აქედამ ჩემი სარგო-გლეხის კაცისაგან ათ ლიტრაზედ ერთი ლიტრა

ჩემი იყო, საიასაულო იყო, ეს უნდა ამელო“ [7, 29]. დოკუმენტებში ზაალ ორბელიანი „მესურსათედ“ იხსენება.

სახელმწიფო გადასახადების შეკრების ორგანიზების შესახებ პირდაპირ ინფორმაციას გვანვდის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცული 1818 წლის კრებულის ერთ-ერთი ნაწილი. დოკუმენტის ტექსტი ასეთია: „მეფის ირაკლის რიგი და განწესება ასე იყო, როდესაც თავის საბრძანებელში შეწერას რისამე ინებებდა, სამეფო სალთხუცესს და მდივნებს უბრძანებდა. სალთხუცესთან მდივნები დავთრის მიტანით მივიდოდით და ისე შევანერდით. და როდესაც სალთხუცესი იქ არ იქნებოდა ჩვენ მდივნები ერთმანეთის შეტყობით შევანერდით სურსათსა და თუ სხვა სათხოვარს, რომ სულხან მდივანსაც ბევრჯელ შეუწერია, იოსებ მდივანსაც ბევრჯელ შეუწერია, ეგნატი მდივანსაც შეუწერია და მეც შემინერია, რადგანაც სამეფო სახლის მდივანნი ამაში ხსენებულნი ვაყავით, ამგვარი შეწერა ჩვენზედ იყო მინდობილი. შეწერილის სურსათსა და თუ სხვა რისიმე აღების იასაული ზოგჯერ სახელდობ თვით მეფეს დაუნიშნავს და გაუგზავნია, მაგრამ უფროსი ერთი სხვა მეფისაგან უთხოვიათ და მეფესაც უბოძებია და რაც აუღიათ თავ თავის თავლიდრებისათვის მიუბარებიათ“ [16].

ანალოგიური შინაარსისაა ნ. ბერძენიშვილის მიერ გამოქვეყნებული „მოხსენება ეგნატე თუმანოვისა თეოდორე ალექსის ძისადმი სურსათის შემწერთა შესახებ საქართველოს მეფის დროს“ – „მაღალ-კეთილშობილო მონყალევ კელმწიფევ, ჭეოდორ ალექსის ძევ! მონერილი ჩემდამი თქვენის მაღალ-კეთილშობილებისგან ჩემ მიერ ცნობად თქვენდა თუ ვინ იყვნენ დროთა საქართველოს მეფეთასა სურსათის შემწერნი და ანუ შემკრებელნი სურსათისანი, გამოუცხადებ თქვენს მაღალ კეთილშობილებას ესრეთ, რომელ მეფის ირაკლის დროს მე ვიყავ შემწერი სურსათისა და სხვათა ხარკთა, ვინაითგან იყო ჩემდა რწმუნებული დავთარნი ხარკთა შეწერისანი. და იყო შემკრები სურსათისა მის განსვენებული თავადი ზაალ ორბელიანოვი და უკანასკნელისა ჟამსა მეფის ირაკლისა თვით მეფემან განჰყო სამად ნაწილად სურსათის შეკრება. გორის ვიეზდსა ნაწილი პირველი მიბოძა მევე, მეორე თავადს მანუჩარ თუმანოვსა და მესამე თავადს ომან ხერხეულიძესა; ხოლო დროსა მეფისა გიორგისასა კ.დ ვიყავ შემწერი სურსათისა და სხუათა ხარკთა და მევე მებარა დავთარნი და შემგროვებელნი სურსათისა იყუნენ თავადი ასლან ორბელიანოვი და თავადი შანშე ერისთოვი, რომელნიცა შეჰკრებდნენ და მიაბარებდნენ განწესებულსა ამბარდანსა და დროსა საქართველო-

სა შინა ლუბერნის გახსნისასა დავთარი იგი რომელი მებარა მე მყოფმა ლუბერნატორად კოვალინცკმა მთხოვა, რომელიცა წარვუდგინე და იგი დადებული იქმნა რა კაზენის ექსპედიციასა შინა 1803-სა ჩყგ წელსა წარგზავნილ იქმნა რა კაზენის ექსპედიციისა მის სოვეტნიკი თავადი ომან ხერხეულიძე გორის უიეზდსა შინა შესანერად სურსათისათვის, ვუნცი ესე, რომელი დროსა შეწერისასა მისგან სურსათსა არავინ იყო დამსწრე მისთანა და არცა შეუწერია მას მეფეთ დროს ნამოქმედარის მის დავთრითა, რომელიცა ან არის კაზენის ექსპედიციასა შინა.

მონყალეო კელმნიფეო მდაბალი მოსამსახურე თაი ეგნატე თუმანოვი;

მარტი 8 მდლესა 1810-სა ჩყი წელსა“ [6, 146].

ამ საბუთიდან ნათლად ჩანს, რომ წარსულს ჩაბარდა ის დრო როდესაც მძღავრი თავადები საგრძნობი შეღავათებით საგრებლობდნენ; როდესაც მეფეს არ ჰქონდა მათი ყმების ზუსტი მონაცემები და კმაყოფილდებოდა იმ ნომინალური გამოსაღებით, რასაც თავადი მართმევედა მას; საბუთიდანვე ჩანს, რომ ცენტრალური ხელისუფლება ყოველი გადასახადის შეგროვებას მკაცრად აკონტროლებდა; რომ გადასახადების შეწერა ხდებოდა სამეფო კარზე არსებული ქვეყნის აღწერის დავთრების მიხედვით, კომლობრივად და არა პროვინციების მიხედვით; რომ ამ გადასახადების შეკრებას მეფის ხელისუფლება აკონტროლებდა; რომ გამოსაღების გამოღება ევალებოდათ მეფის მოხელეებს – სურსათის იასაულებს და სხვა სპეციალურად ამ საქმისთვის გამოყოფილ მოხელეებს. ეს დოკუმენტი, როგორც მისი შინაარსიდან ირკვევა, ქართლ-კახეთის სამეფოს ერთ-ერთი მდივნის მიერ არის შედგენილი და მისი სანდობაც ეჭვქვეშ არ უნდა დავაყენოთ.

სახელმწიფო გადასახადებთან და მისი შეკრების ორგანიზებასთან დაკავშირებული სხვადასხვა ტიპის საბუთებიდან ირკვევა, რომ XVIII საუკუნის II ნახევარში გამოსაღების გამოღებაში მონაწილეობას იღებდნენ შემდეგი პირები: სახლთუხუცესი, მდივნები, მესურსათენი, ანუ მეკოდისპურენი და იასაულები. შეკრებილ სურსათს თავლიდარებს და ამბადარებს აბარებდნენ. ჩანს, რომ ვრეკლე II-მ ამ სფეროში ძირეული ცვლილებები გაატარა და სპეციალური უწყება შექმნა.

წყაროებიდან ირკვევა, რომ სურსათის მსგავსად, გლეხთა სხვა გადასახადების შეკრებაც მეფის მოხელეების საშუალებით ხდებოდა.

საბოლოოდ აღვნიშნავთ, რომ ერეკლე II-მ მოახერხა საგადასახადო სისტემის სრული გარდაქმნა. აღნიშნულ რეფორმას ორმხრივი მნიშვნელობა გააჩნდა: I. სახელმწიფო გადასახადები გაცილებით რაციონალურად იკრიბებოდა, რაც თავისთავად ზრდიდა სამეფოს შემოსავლებს; II. თავადებს ჩამოერთვათ ე.წ. საგადასახადო იმუნიტეტი – მათი ყმები, ისევე როგორც სახასო ყმები, სრულიად იბეგრებოდნენ და ამ გადასახადის განაწილება-შეგროვების ერთპიროვნული უფლებაც დაკარგეს მათ. ერთი სიტყვით საგადასახადო სისტემა ცენტრალიზებული გახდა.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. გ. აკოფაშვილი, სასარდლოების შესახებ ქართლის სამეფოში, ივანე ჯავახიშვილის დაბადების 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული, თბ., 1976.
2. ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, I, სახელმძღვანელო, თბ., 1946.
3. დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობების ისტორიიდან, თბ., 1955.
4. დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან, რედ. ნ. ბერძენიშვილი, ტ II, თბ., 1953.
5. ო. ლორთქიფანიძე, ქვემო ქართლი მე-18 საუკუნის პირველ ნახევარში, ნაწ. 1 და 2, მოსახლეობის და მფლობელობის სტატისტიკა, თბ., 1935.
6. მასალები საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის, რედ. ბერძენიშვილი, წიგნი III, თბ., 1955.
7. მასალები ქართლ-კახეთის სამეფოს სამოხელეო წყობის ისტორიისათვის, შესავალი წერილი, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო შოთა მესხიამ, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. I (26), თბ., 1948.
8. ო. სოსელია, სახელმწიფო მმართველობის გადახალისების ცდები, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.
9. ო. სოსელია, ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს ისტორიიდან, თბ., 1966.
10. ქართული სამართლის ძეგლები, ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო ი. დოლიძემ, ტ. VII, თბ., 1981.
11. ქართული სამართლის ძეგლები, „დასტურლამალი“, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო ი. სურგულაძემ, თბ., 1970.

12. მ. ქიქოძე, ქართული სათავადოების ისტორიიდან XV-XVIII სს., (საამილახვრო), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, თბ., 1963.
13. გ. ჯამბურია, სოციალური ურთიერთობები და კლასობრივი ბრძოლა საქართველოში XVI-XVIII სს., საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1973.
14. გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955.
15. შ. ხანთაძე, სახელმწიფო პურის გადასახადი (სურსათი) ქართლ-კახეთში მე-19 საუკუნის დამდეგს, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 32, თბ., 1955.
16. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, A ფონდი, №1648.
17. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, Hd 665.

Apolon Tabuashvili

The Ph. Doctoral student of the faculty of humanities of Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

About the issues of tax collection organization in the 2nd half of 18th century at Kingdom of Kartli-Kakheti

Summary

The kingdom of Kartli during the late middle ages was the assembly of *satavado* (organized feudal system, similar to dukedom). The *tavads* (The heads of the *satavado*) were enjoyed the privilege that was expressed in the partial liberation from the state duties.

In 70s of 18th century tax payment system was changed. According to reports of secretary of state – Egnate Tumanishvili and other officials, central government had a strict control over all kind of tax regulation in the realm. Concerning the financial accounts that were kept in the royal court the taxes were imposed in order of family principle and not with regional. The collection was provided by officials of king – *provision Yassauls*. Shortly afterwards, king Erekle II arranged the total recast of tax payment system. The upper mentioned reform had two major importances: 1. the state taxes were collected more rationally. 2. The immunity of *satavado* was abolished, consequently their peasant's likewise the royal peasants were fully levied and the right of complete arrangement or collection of this charge was deprived from them.